

Kongeriget Danmark i 1332 – et fallitbo

AF

ANDERS LEEGAARD KNUDSEN

Christoffer 2. døde den 2. august 1332.^{1&2} Da var hele Danmark pantsat; størstedelen til de holstenske grever Johan 3. og Gerhard 3.: Nørrejylland og Fyn til Gerhard og Sjælland, Skåne, Blekinge og øerne til Johan. Johan afhændede senere sit pant i Skåne og Blekinge til kong Magnus af Sverige.

Det er let at opfatte situationen som ikke bare en total personlig deroute for Christoffer, men også en national fornedrelse uden sidestykke. Selv kongens endeligt skildres ofte som en magtesløs, ydmyget hensygnen: Efter at være bortført fra sit logi i Saksøbing af to af grev Johans riddere holdtes han fangen på Ålholm, hvorfra han kom fri ved grevens hjælp. Herefter tog han ophold på Nykøbing slot, hvor han angiveligt spiste nådsens brød hos Johan, indtil han kort efter døde.³

Herved overses det, at Nykøbing og Falster ikke var i grev Johans besiddelse. Han kaldte sig ganske vist »herre til Lolland, Falster og Femern« i 1327 og 1328,⁴ men Christoffer ses ikke at have pantsat eller på anden måde overdraget Falster til ham.⁵ Christoffer pantsatte i 1326 Lolland, Falster og Møn til fyrsten af Mecklenburg og fyrsterne af Werle.⁶ Intet tyder på, at de nogensinde fik fodfæste på Lolland, men på

1 Denne artikel bygger på forskning udført i forbindelse med et projekt betalt af Carlsbergfondet, som hermed bringes en varm tak.

2 Under denne dato er hans anniversarium indført i Lunds domkapitels ældre gavebog, se C. Weeke: *Lunde Domkapitels Gavebøger*, Kbh. 1884-89 (optr. 1973), s. 193. Weeke vil trods alt fastholde Cornelius Hamsforts oplysning om, at Christoffer 2. døde 14. eller 15. juli, men uden bindende argumenter.

3 Se Niels Skyum-Nielsen: *Fruer og Vildmænd I. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340*, Kbh. 1994, s. 258. Se også f.eks. Sven Tägil: *Valdemar Atterdag och Europa*, Lund 1962 (Bibliotheca Historica Lundensis IX), s. 14. Tägil lader fejlagtigt Christoffer dø 2. februar 1332.

4 1327. 2. februar, Dipl. Dan. 2.IX.365; 1327. 5. december, Dipl. Dan. 2.IX.460; 1328. 26. november, Dipl. Dan. 2.X.70.

5 Mens derimod overdragelsen af Lolland og Femern er veldokumenteret, se 1328. 30. november, Dipl. Dan. 2.X.74; og 1329. 12. november, Dipl. Dan. 2.X.172.

6 1326. 3. maj, Dipl. Dan. 2.IX.261.

Falster og Møn satte de sig fast; indbyggerne på Møn og i Stege aflagde samme år troskabsed til dem i anledning af pantsættelsen.⁷ Omkring samme tid har de vel taget Falster i besiddelse. Det fremgår af et forlig i 1330 mellem mecklenburgerne og werlerne, at man stadig var i besiddelse af Falster.⁸ En aldrig realiseret aftale fra 1344 viser, at mecklenburgerne havde Stegeborg med hele Møn i deres besiddelse, mens Falster var delt imellem dem, omend muligvis administreret i fællesskab; det fremgår i hvert fald af werlernes kvittering for Valdemar Atterdags indløsning af pantet, at disse havde en halvpart af det hele: Nykøbing slot, Nykøbing by, Stubbekøbing og Falster.⁹ I et diplom fra 1326 omtales det dog, at Heinrich af Mecklenburg havde Gedser i besiddelse.¹⁰ Hermed menes muligvis Falsters Sønderherred; werlerne kan i så fald have haft Nørreherred. Forklaringen efterlader dog spørgsmålet om, hvornår delingen af Nykøbing (med slottet) og Stubbekøbing er foretaget.¹¹

Det kan derfor ikke være rigtigt, når Detmar blandt grev Johans besiddelser i 1326 nævner Falster.¹² Christoffer tog efter sin frigivelse ophold uden for holstensk magtområde.¹³

Christoffer havde under sit eksil opholdt sig hos fyrsten af Mecklenburg, og Falsters pantsættelse til denne og fyrsterne af Werle var sket, mens Christoffer samlede allierede til sin kamp for at genvinde magten i Danmark. Christoffer tog med andre ord ophold hos en fyrste, der tidligere havde været hans allierede, og som muligvis kunne blive det

7 1326. 22. juni, Dipl. Dan. 2.IX.278.

8 1330. 20. maj, Dipl. Dan. 2.X.210.

9 Den aldrig realiserede aftale: 1344. 20. juli, Dipl. Dan. 3.II.65 & 66. Valdemar Atterdags indløsning: [1348], Dipl. Dan. 3.III.108. Kvitteringen er ikke overleveret i original, men i et klart og tydeligt referat i den vordingborgske registratur fra 1476. Referatet mangler datering, men indløsningen må være sket i 1348, som meddelt af Yngre sjællandske Krønike, se Erik Kroman: *Danmarks middelalderlige annaler*, Kbh. 1980, s. 125. Der er ikke bevaret nogen kvittering for indløsningen af mecklenburgernes panter, men da Yngre sjællandske Krønike meddeler, at kongen fik både Nykøbing på Falster og Stege på Møn, er det mest nærliggende at slutte, at ikke bare mecklenburgernes pant i Møn, men også deres pant i Falster er blevet indløst. Kvitteringen må være bortkommet.

10 1326. 20. juli?, Dipl. Dan. 2.IX.288.

11 Det kan ikke udelukkes, at det »Gedser,« som hertug Heinrich besad, alene var Gedsør birk, se Svend Gissel (red.): *Falsterundersøgelsen* bd. 1, Odense 1989, s. 240-245 og spredt.

12 *Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck*. 1. Band (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis 16. Jahrhundert. 19. Band), Leipzig 1884, s. 461.

13 Jan Kanstrup antager i »Valdemar III's regering og Christoffer II's tilbagekomst«, *Historisk Tidsskrift* 12. rk. VI (1972), s. 1-20, særlig s. 11, at grev Johan har haft Falster i sin besiddelse, men at øen blev frataget ham af formynderregeringen, da han i 1329 gjorde fælles sag med Christoffer 2. Denne mulighed kan ikke helt afvises (det synes sikkert, at formynderregeringen belejrede og indtog Nykøbing i 1329, jf. Dipl. Dan. 2.X.193 & 194, men det siges desværre ikke, hvem der havde borgen og byen på det tidspunkt), men Falster må i så fald igen være kommet i mecklenburgernes og werlernes besiddelse.

igen. Kongen drog netop ikke i eksil i Mecklenburg, men forblev i Danmark. Det traditionelle billede af Christoffer som en mand, der havde opgivet alt håb, behøver derfor ikke at være rigtigt.

Hans evne til at tildele gunstbevisninger må dog have været meget begrænset af hensynet til panthaverne: Alle tildelinger af ejendoms- eller brugsret, fritagelser for skatter og afgifter m.m. ville jo være en indskrænkning i deres panterettigheder. Hans ret til at kalde sig »de danskes konge« var ubeskåret, og panthavernes forpligtelse til at bistå ham, når han førte politik (i og uden for riget) og i tilfælde af angreb på riget, bestod vel i teorien stadig. Denne bistandspligt var dog i praksis illusorisk: Greverne havde ingen vilje til at være medspillere i en sådan ordening (snarere tværtimod!). Det stod ikke bedre til med hans evne til at straffe dem, der krydsede hans planer. Disse forhold må have stået omgivelserne klart, og dermed var Christoffer reelt uden mulighed for at være konge af andet end navn. Senest i juni 1332, mens Christoffer 2. stadig levede, indgik ærkebiskoppen af Lund en alliance med den svensk-norske konge med henblik på at blive den holstenske panteherre kvit. Dermed indledtes det begivenhedsforløb, der endte med, at grev Johan overlod sit pant i Skåne og Blekinge til kong Magnus Eriksson for 34.000 mark sølv.

Det må regnes for sikkert, at de holstenske panthavere havde en væsentlig del af den danske opinion imod sig. De mange oprør er meningstilkendegivelser af temmelig utvetydig art. Men i intet tilfælde var hensigten at genindsætte Christoffer i hans fulde magtbeføjelser. I betragtning af den stærke nationalisme (med et udtalt tyskerhad), der kan konstateres i slutningen af det 13. og begyndelsen af det 14. århundrede, må det være tilladeligt at regne oprørerne for nationalt motiverede.¹⁴ Det synes derfor ikke ganske grebet ud af luften, at situationen også i samtiden ansås som en personlig fiasko for Christoffer 2. og (i det mindste i dele af befolkningens øjne) som en national fornedrelse. Hvorledes var det kommet så vidt?

Den tidligste forklaring fremkom i Christoffers nære eftertid og gik i al korthed ud på, at det hele var hans skyld. Jyske Krønike, der er forfattet mellem 1342 og 1346, indleder sin skildring af hans regeringstid med en karakteristik, som dækker hele embedsperioden:

Kong Eriks broder Christoffer fulgte ham på tronen i Det Herrens år 1320. Han øvede ingen ret, men udøvede hellere tyranni;

¹⁴ Anders Leegaard Knudsen: »Interessen for den danske fortid omkring 1300. En middelalderlig dansk nationalisme«, *Historisk Tidsskrift* bd. 100 (2000), s. 1-34.

han sagde ikke et sandt ord, men var overmåde falsk. Han beskattede folket tungt, og stormændene tog han ganske uden forskel til fange eller gjorde dem fredløse. Derfor var ingen sikre for ham, var de end nok så trofaste. Han havde tre sønner, nemlig Erik, Otto og Valdemar, den første af dem gjorde han til konge og lod ham krone sammen med sig i Vordingborg af ærkebiskop Esger af Lund. Men kort derefter mistede han sin kongeværdighed. Thi i hans syvende regeringsår blev hans søn Erik taget til fange af rigets stormænd og kastet i fængsel; da han havde erfaret det, flygtede Christoffer til Tyskland og opnåede derefter aldrig mere sin tidligere storhed. De danske lejede nemlig for penge hjælp hos greverne Gerhard og Johan af Holsten, og af had til Christoffer og hans afkom gjorde de endda Valdemar, hertug Eriks lille efterladte søn, til konge.¹⁵

Fra Jyske Krønike blev opfattelsen overtaget af det senmiddelalderlige krønikekompleks Den danske Rimkrønike (1460-1495?),¹⁶ de denske kroneke (ca. 1502)¹⁷ og Christiern Pedersens danske fortsættelse af Saxo Grammaticus¹⁸ og videre til Arild Huitfeldts Chronologia II fra 1601.

For Huitfeldt var Christoffer 2. et ganske særligt afskrækkende eksempel. Ikke mindre end tre gange karakteriserede han denne konge i negative vendinger: I indledningen til skildringen af hans regeringstid, i selve skildringen, og i en lille opsummering (hvis læseren skulle have glemt, hvad det drejede sig om!). To gange siges det direkte, at

15 *Jyske Krønike* oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen, Højbjerg 1995, s. 40-41. Originalteksten hos M. Cl. Gertz: *Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi*, vol. I, Kbh. 1917-18, s. 451-2. Vedrørende dateringen af Jyske Krønike, se Anders Leegaard Knudsen: *Saxostudier og rigshistorie på Valdemar Atterdags tid*, Kbh. 1994 (Skrifter udgivet af Institut for Historie ved Københavns Universitet, bd. 17), s. 14ff.

16 Ghementrykket fra 1495: *Den danske Rimkrønike* I, udg. af Helge Toldberg, Kbh. 1961, s. 141, v. 4405ff. Jf. håndskriftet Stockholm KB, K 41, som regnes for jævnaldrende med Ghementrykket: Bd. II (1958), s. 130, v. 4405ff. Rimkrøniken regner med et skift i Christoffers sind i 1326; inden da havde han giftet sin datter til markgreven af Brandenburg på Vordingborg og stiftet et kloster af Knardrupgård »wor frwe tijl loff och ære.« (v. 4403). Disse to handlinger falder åbenbart ikke ind under kategorien tyranni. Rimkrøniken stemmer dog overens med Jyske Krønike i karakteristikken af Christoffers opførsel (her altså blot henlagt til tiden efter 1326) som det, der leder til oprøret mod ham. Vedrørende dateringen af Rimkrøniken se Thorkil Damsgaard Olsen i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. 14, sp. 299-303.

17 Oversættelse til moderne dansk: Vibeke Winge, Anders Leegaard Knudsen og Peter Daugaard: *Den danske krønike efter Saxo Grammaticus*, Kbh. 2000, s. 1-311.

18 Fortsættelsen af Saxo er udgivet i: *Christiern Pedersen danske Skrifter* bd. 5, udg. af C.J. Brandt, Kbh. 1856, s. 438-517.

Christoffer var »den skadeligste Konge dette Rige nogen tid haffuer haftt«. ¹⁹ Huitfeldt er den første, som eksplicit siger, at Danmark under Christoffer blev opsplittet i panter, fordi de oprørske danske indkaldte grev Gert af Holsten som høvedsmand for riget og på hans råd gjorde hertug Valdemar af Sønderjylland til konge. Denne »forærede« greven Slesvig og pantsatte ham Fyn og størstedelen af Nørrejylland. Dette medførte Christoffers alliance med grev Johan, hvem han af pengemangel måtte »forsætte« Lolland, Falster, Sjælland og Skåne. Grev Johan afhændede siden Skåne til kong Magnus af Sverige – »Vdi saa maade er dette arme Rige Danmarck skild oc parterit at vdi mange Partet«. ²⁰ Huitfeldt havde i sin på diplomater byggede skildring ikke lagt skjul på de mange pantsættelser af dansk territorium, men det er først pantsættelserne efter 1326, som opsplitter riget. Erik Menveds pantsættelser tillægges ingen skyld i miseren. Intet under, at Christoffer 2. døde »Alderne oc keed aff Verden«. ²¹ Huitfeldts karakteristik er en fri gengivelse af to formuleringer hos Cornelius Hamsfort, der ikke bygger på nogen nu kendt, samtidig kilde, og dermed må opfattes som Hamsforts egne konstruktioner. ²²

Huitfeldts opfattelse gik uændret igen hos Ludvig Holberg, som i sin karakteristik næsten ordret følger Huitfeldts skildring i dennes fortælle. ²³ Erik Menveds regering ses som en guldalder:

Med Erik Mendved endtes ellers Danmarks Lykke, Magt og Herlighed; thi, som han var En af de nyttigste Konger for Riget, saa var hans Broder En af de skadeligste Konger, Danmark nogen Tid har havt. Vel har dette Rige ofte været paa Knæ, men aldrig bragt udi saadan Tilstand, som under Kong Christopher 2, da Provincerne tilligemed Undersaatterne bleve delte solgte og pantsatte, ligesom Kramvare, mellem fremmede og indenlandske Smaa-Tyranner.

19 Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike. Chronologia II. Fra Erik Menved til Valdemar Atterdag.* (1601), Kbh. 1977, fortalen samt s. 285.

20 Huitfeldt, fortalen.

21 Huitfeldt, s. 396-7.

22 Cornelius Hamsfort: *Series Regum Daniæ a Dano ad Fridericum II* (1585): *Christophorus Rex moerore moritur Nicopiæ* (»Kong Christoffer døde af sorg i Nykøbing«), *Scriptores Rerum Danicarum I*. Ed. Jacob Langebek (1772), s. 40; og *Chronologia Rerum Danicarum Secunda*: (...) *Nicopiam venit. Ibi (...) morbo & curis confectus moritur* (»... han kom til Nykøbing. Her (...) døde han nedbrudt af sorg og fortvivlelse«), sst., s. 302. Her og i *Series Episcoporum Otthoniensium* (SRD VII, s. 229) henlægger Hamsfort Christoffer 2.s dødsår til 1336 og datoen til 14./15. juli, se også ovenfor, note 2.

23 Jeg har anvendt udgaven i *Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter*. Udgivne ved K. L. Rahbek. Fjortende Del, Kbh. 1809, s. 159, 160ff.

Derefter fortsætter Holberg med sin egen, i sammenhængen interessante kommentar:

Vore Skribenter have tilskrevet saadan Uheld alene Kongens slette Regjering, men jeg finder efter nøje og upartisk Examen, at saadant kan tilskrives ikke mindre Tiden end Personen; thi hvor slette Qvaliteter denne Konge end kunde have, og hvor megen overhaand Splid og Uenighed kunde have taget, saa havde dog Riget aldrig kundet blive bragt udi saadan ynkelig Tilstand, hvis andre Ting ikke havde concurreret dertil, og hvis ikke den ikke mindre lykkelige end stridbare holstenske Greve Gerhardus Magnus var til Danmarks Uheld falden ind udi slige vanskelige Tider; thi der behøves tvende Ting til et Riges Undergang, nemlig Uenighed mellem en Regent og Undersaatter, og tilligemed en habile Naboe, der veed at fiske udi det oprørte Vand, og at betjene sig af Tidernes Conjuncturer, udi hvilken Konst ingen var større Mester end denne Grev Gert, som derfor kan anses som den fornemmeste Acteur udi denne Tragoedie.²⁴

Harald Ilsøe har karakteriseret Holbergs danmarkshistorie som et ærgerrigt værk, der ikke blot vil være en kongekrønike, men en stats- og stænderhistorie.²⁵ Med sit forsøg på at finde en årsag til miseren, ud over Christoffer 2.s personlige egenskaber, havde Holberg introduceret en »Acteur«, som skulle vise sig at spille en stor rolle for de senere, nationale historikere, fordi man derved kunne anskue problemet som et led i den nationale modsætning mellem dansk og tysk. Den første samlede fremstilling af danmarkshistorien ud fra et nationalliberalt synspunkt kom også til at stå som et monument over denne særlige historiebevidsthed. C. F. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling* fremkom i 1840 som svar på en af Selskabet for Efterslægten i 1836 stillet prisopgave. Med sine otte oplag fik den en langtrækkende betydning og forblev lærebog ved historiestudiet i København indtil 1917.²⁶

Meget i Allens vurdering af Erik Menved stemmer overens med Holberg: »Erik Menved var en ædel og retsindig Mand, der havde fortjent en bedre Skjæbne, end at tilbringe sit Liv i Kamp med en oprørsk Adel

24 Holberg, s. 158-9.

25 Harald Ilsøe og Kai Hørby: »Historie«, *Københavns Universitet 1479-1979* bd. X, Kbh. 1980, s. 342ff.

26 Sst., s. 413.

og Geistlighed og en unaturlig Broder«. ²⁷ Men Allen skjuler på den anden side ikke, at denne konges »Pragtlyst« og »mange Krige, der ikke alle vare Nødvendighedens Værk« bragte ham i en »bestandig Pengeforlegenhed«, som han dækkede ved pantsættelser af kronens len til tyske adelsmænd og ved hårde skatter. Pantsættelserne var navnlig i kong Eriks sidste tid af stort omfang: Fyn, Lolland, Falster, Ærø, Femern, Langeland og store områder i Nørrejylland, hele Skåne, en stor del af Blekinge. Desuden var grevskabet Nørrehalland afstået allerede i 1309 og hertugdømmet Sønderhalland med Samsø i hertug Christoffers besiddelse. »Disse Omstændigheder forklare ligesaa meget, som hans Efterfølgers Slethed og Uduelighed, den Opløsning af Riget, som snart efter Erik Menveds Død indtraadte«. ²⁸

Allen lader imidlertid ikke læseren i tvivl om Christoffer 2.s slethed og uduelighed, og redegør for alle de ulykker, som overgik landet i hans tid, herunder pantsættelsen af alle rigsdele. »Det er tvivlsomt om Kong Christoffer efter denne Fred [dvs. freden i Kiel 1332] eiede en Plet af Danmarks Rige, eller besad et eneste Slot, hvor han kunne boe.« Efter at have berettet om bortførelsen til Ålholm og frigivelsen opsummerer Allen sit syn på Christoffer:

Kort efter denne dybe Krænkelse døde Christoffer den Anden (1332), vel den sletteste og ulykkeligste Konge, som har siddet paa Danmarks Throne; men hans Ulykker fortjene næppe Medlidenhed; thi de vare selvforskyldte og en bitter Frugt af den Sæd, han havde udstrøet under sine Oprør mod sin Broder Erik Menved. ²⁹

Allens moralske fordømmelse af Christoffer 2. lader intet tilbage i forhold til Huitfeldt, selvom han selv som den første har betonet kronens dårlige finanser i Erik Menveds tid. Dette sidste punkt er det egentligt nye hos Allen, omend det ikke fik nogen indflydelse på hans generelle vurdering af Erik Menved og Christoffer 2.

Kr. Erslevs behandling af århundredet fra Valdemar Sejrs død til Valdemar Atterdags indsættelse som konge betød i flere henseender et stort skridt fremad. Han byggede sin fremstilling i andet bind af *Danmarks Riges Historie* på en række forstudier af meget høj kvalitet; flere

²⁷ C.F. Allen: *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling*. Sjette Udgave, forøget og forbedret, Kbh. 1863, s. 176.

²⁸ Allen, s. 176-7.

²⁹ Allen, s. 186.

af dem står endnu i dag som centrale afhandlinger på hver deres felt. I denne sammenhæng er afhandlingen fra 1898 om Valdemarernes storhedstid den vigtigste.³⁰ Heri fik periodens kongelige finanser for første gang en moderne behandling. En mundtlig tradition ved det tidligere Historisk Institut på Københavns Universitet ville vide, at stud. mag. Ivar Hertzsprung, senere museumsinspektør ved Nationalmuseet, gjorde meget af arbejdet.³¹ Hvordan det end forholder sig, gav resultaterne Erslev mulighed for at forankre sine analyser af den politiske situation i en langt sikrere viden om de kongelige finanser end nogen af sine forgængere.

For Erslev var det kongemagtens grundlæggende problem, at indtægterne gik voldsomt tilbage i tiden o. 1300, måske helt ned til en fjerdedel af indtægterne på Valdemar Sejrs tid. Tilbagegangen hang primært sammen med nedgangen i antallet af selvejerbønder, hvis skatteydelse udgjorde den største del af kronens indtægter. Erik Menved og Christoffer 2. var derfor reelt ude af stand til at bestride udgifterne ved at føre en aktiv udenrigspolitik, så meget mere som udgifterne til krigsførelse var stærkt stigende på denne tid.³² Uden at afvise personlighedens rolle så Erslev problemet som det, vi ville kalde en strukturel krise.

Denne opfattelse har fungeret som grundlag for alle andre fremstillinger frem til 1970'erne. Der har dog været betydelige afvigelser i detaljer og omrids. Erik Arup betonedede kraftigere end nogen anden ikke bare Christoffer 2.s, men også Erik Menveds personlige ansvar for det finansielle udføre.³³ Uden at sige det direkte får Arup lagt det tungeste ansvar på Erik Menveds skuldre, som den der indledte den udvikling, der endte så galt. Christoffer overtog en meget vanskelig post, og var tydeligvis ikke den rette mand til opgaven, men han havde ikke skabt problemet. Erik Menved var derimod en tåbeligt æresyg og pragtlysten mand – bemærk den skjulte reference til Allens karakteristik i *Haandbog i Fædrelandets Historie* (se ovenfor) – som med sin katastrofale udenrigspolitik bragte sit rige til opløsningens rand.³⁴ Udgifterne løb løbsk, og tyngende ekstraskatter blev følgen. Disse drev skatteyderne (selvejer-

30 Kristian Erslev: *Valdemarernes Storhedstid. Studier og Omrids*, Kbh. 1898.

31 Således plejede ekstern lektor, museumsinspektør, mag.art. Tage E. Christiansen (1918-1984) at fremstille sagen for sine studenter.

32 Kr. Erslev: *Den senere Middelalder. Danmarks Riges Historie* bd. II, første bog, tredje afsnit: Rigets Glans under Erik Mændved og Opløsning under Kristoffer II (s. 160-272), Kbh. 1898-1905, særlig s. 191-193, 195-9, 210-17, 250-72.

33 Erik Arup: *Danmarks Historie* II, Kbh. 1932, §§ 39-45 (s. 49-55).

34 Arup, s. 51, 54ff.

bønderne) i skattely som fæstebønder hos de skattefrie herremænd. Erik (og Christoffer, for udviklingen fortsatte under ham) havde dermed ikke bare bragt kronen ud i en midlertidig finansiel krise, men berøvet kongemagten midlerne til en ordentlig regeringsførelse for mange århundreder. Andetsteds har Arup karakteriseret det 13. århundrede som en periode i danmarkshistorien, der for så vidt var langt mere moderne end den tid, som fulgte efter.³⁵ Han tænkte her på Danehoffet og »kanslerregeringerne« som udtryk for en spirende parlamentarisme; en udvikling som blev standset og rullet tilbage, for først længe efter at folde sig ud igen. Hvis denne tolkning af Arups synspunkt er rigtig, og han kan ikke rigtigt have tænkt på andet, så forstår man hans næsten bitre foragt for Erik Menved – kongen der kom til at indlede århundreders ufrihed for det danske folk.

Hvor megen støtte Arup end havde hos studenterne, så havde han ikke offentlighedens forståelse for sine synspunkter. De to store danmarkshistorier, som fulgte Arups, *Det danske Folks Historie* I-VIII (1926-29) og *Schultz Danmarkshistorie* I-VI (1941-43), kom nok i højere grad læsernes ønsker i møde. Jørgen Olriks bidrag om tiden 1241-1340 til *Det danske Folks Historie*, som blev optrykt næsten uændret i *Schultz Danmarkshistorie*, bygger på Erslevs resultater, men i en ganske anden udformning end hos Arup.

Arups elev, Aksel E. Christensen, tilsluttede sig i 1945 i *Kongemagt og Aristokrati* Erslevs og i et vist omfang også Arups synspunkter.³⁶ Han så også Erik Menveds regeringstid som den afgørende periode, hvor kongemagten i et desperat forsøg på at dække et stadig voksende underskud på statsbudgettet realiserede alle sine værdier.³⁷ Aksel E. Christensen accepterede dog ikke Arups tanke om selvejerbøndernes skatteflugt, selvom han godtog tanken om en massiv tilbagegang i antallet af disse.³⁸ Der kunne ikke findes nogen økonomisk tilbagegang, som forklarede faldet i de kongelige indtægter. Forklaringen måtte findes i den politiske strid mellem kongemagt og aristokrati: Stormændene nægtede kongerne skatter i et omfang, som tillod dem at føre en sund finanspolitik under hensyntagen til de stærkt stigende udgifter forbundet med den kongelige politik.³⁹ Stormændene måtte derfor

35 »Gendrivelse af mine Kritikere i Historisk Tidsskrift 1925«, i: Erik Arup: *Udvalgte afhandlinger og anmeldelser* II, 1919-47, Kbh. 1977, s. 463.

36 Aksel E. Christensen: *Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk Statsopfattelse indtil Unionstiden*, Kbh. 1945 (genoptrykt 1976).

37 *Kongemagt og Aristokrati*, § 25 (s. 101-110).

38 *Kongemagt og Aristokrati*, § 27 (s. 113-118).

39 *Kongemagt og Aristokrati*, § 29 (s. 122).

dele ansvaret for de finansielle problemer med kongerne. Resultatet blev bl.a. pantsættelser af kronens jord og højhedsrettigheder, som på denne måde kunne gøres i penge. Aksel E. Christensen ser en forbindelse mellem pantelenet og den almindelige feudalisering og mener, at pantelenet er et retsinstitut, der er indlånt fra Nordtyskland.⁴⁰

Kongemagt og Aristokrati blev umådeligt indflydelsesrig og satte sig spor både i populære skildringer af periodens historie, såsom Erik Kjersgårds skildring i Politikens *Danmarks Historie* bd. 4, fra 1963, og i den egentlige faglitteratur.

Helge Paludan drog som den første konsekvensen af 1960ernes forskning i dansk middelalderlig landbrugshistorie, særlig godshistorien. Denne forskning havde rejst meget vægtige indvendinger mod opfattelsen af selvejerbønderne som den mest talrige socialgruppe i det højmiddelalderlige danske samfund. Hvis stordriften altid, eller i det mindste længe inden højmiddelalderen, havde været dominerende, og selvejerbønder en relativt fåtallig gruppe, så kunne kronens finansielle vanskeligheder ikke skyldes en tilbagegang i antallet af disse. I stedet peger Paludan på en betydelig kongelig aktivitetsudvidelse som årsagen til de finansielle trængsler, samt en befolknings- og landbrugskrise, som Paludan, i overensstemmelse med den øvrige forskning på dette tidspunkt, antog var begyndt inden den Sorte Død i midten af det 14. århundrede, måske allerede inden 1300. Dette indtægtstab fik Erik Menved og Christoffer 2. til at søge erstatning ved at beskatte handelen både i Danmark og langs Østersøens sydkyst. Det sidste ved erobrings-tog i Nordtyskland. Politikken var imidlertid for kostbar, og pantsættelser blev uundgåelige. Ved disse mistede kongemagten kontrollen med sit vigtigste interne magtmiddel over for stormænd og menigmand, nemlig borgene, og denne politik endte i sidste ende med kongemagtens totale bortfald.⁴¹

Kai Hørby har i det store og hele accepteret Aksel E. Christensens synspunkter, men har holdt muligheden åben for, at pantsættelserne var rene proforma-arrangementer; at der ikke var penge imellem pantsætter og panthaver. Pantsættelserne bliver i så fald rent politiske, snarere end finansielle instrumenter. Stærkere end forgængerne siden Erslev har Hørby endvidere betonet Christoffer 2.s anden regeringsperiode som det tidspunkt, hvor pantsættelsespolitikken løb løbsk.⁴²

40 *Kongemagt og Aristokrati*, s. 169-70.

41 Helge Paludan: »Tiden 1241-1340«, *Danmarks historie* bd. 1, *Tiden indtil 1340*, Kbh. 1978, § 174 (s. 403-8), § 179 (s. 419-22), § 192 (s. 443-5), § 198 (s. 455-459), § 201 (s. 466-71).

42 Kai Hørby: *Velstands krise og tusind baghold 1250-1400* (Gyldendal og Politikens Dan-

Heroverfor har Erik Ulsig fastholdt det traditionelle synspunkt, at kronens udgifter til udenrigspolitikken var stigende, og indtægterne faldende, fordi skatteyderne gik i skattely hos de privilegerede jordejere. Dette førte til ekstraskatter og siden til pantsættelser.⁴³

I det 20. århundrede har forklaringerne navnlig gået på forskellen mellem mål og midler i den kongelige politik. Hvor holdningen i starten var ret fordømmende, og betonedede kongernes personlige ansvar for ikke at tilvejebringe et bedre forhold mellem mål og midler, har tendensen i anden halvdel af det 20. århundrede snarere været at betone opgavens uløselighed. Kongemagtens kollaps bliver på denne måde nærmest uundgåelig; kongernes politik dømt til at mislykkes! Denne forklaring rejser imidlertid flere spørgsmål, end den besvarer. Hvorfor rammes Danmark så enestående hårdt? Hvorfor har Valdemar Atterdag held til at samle riget? Hvorfor løber kongemagtens finanser aldrig løbsk igen på samme måde?

Da først pantsættelserne i forskningen var fastslået som ikke bare en uskik, men også som symptom på et underliggende problem, nemlig pengemangel, blev tendensen at søge problemets rod længere og længere tilbage i tiden. Allerede under Valdemar Sejrs sønner kunne der tilsyneladende konstateres pantsættelser af større eller mindre kongelige besiddelser til udenlandske fyrster.

Fænomenet syntes endda at blive hyppigere med tiden, hvilket passede godt med en stærk forringelse af sølvindholdet i de danske mønter: Stadig større finansielle vanskeligheder for kongemagten krævede mere og mere desperate foranstaltninger. Således har også Keld Grinder-Hansen nylig beskrevet udviklingen.⁴⁴ Forholdet mellem mark sølv og mark penge var 1:4 i Christoffer 1.s sidste år; faldt til 1:5 i begyndelsen af 1280erne; til 1:8 i 1305; og endte på 1:10 i 1315, hvor den officielle kurs forblev indtil møntvæsenets ophør.⁴⁵ Det er dog ikke nødvendigt at tolke møntforringelserne alene som udtryk for en finansiell krise for kongemagten. Hvis de danske konger ville undgå en dansk sølveksport, måtte de hele tiden sørge for at holde lødigheden under nabolandenes.⁴⁶ Kun meget få steder i Europa, f.eks i England,

markshistorie bd. 5), Kbh. 1989, s. 193-196, 316-318.

43 Erik Ulsig: »Højmiddelalder (1050-1350)«, i Per Ingesman m.fl. (red.): *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*, Kbh. 1999, s. 28-39.

44 Keld Grinder-Hansen: *Kongemagtens krise – det danske møntvæsen 1241-1340*, Kbh. 2000.

45 *Kongemagtens krise*, s. 239.

46 Carlo M. Cipolla: »Currency Depreciation in Medieval Europe«, *The Economic History Review*, 2nd Series, Vol. XV (1963), s. 413-422; John H. Munro: »Bullionism and the Bill of Exchange in England, 1272-1663: A Study in Monetary Management and Popular

der havde egne sølvminer, lykkedes det at holde lødigheden uændret i længere perioder.⁴⁷ Det er dog værd at bemærke, at de engelske konger kun opgav møntforringelser efter pres fra parlamentet. Til gengæld måtte kongerne finde andre måder at hindre ædelmetaleksport; måder der skabte nye problemer. Langt ind i tidlig moderne tid måtte den engelske kongemagt prøve at finde modtræk mod de indenlandske og udenlandske købmænds forsøg på at omgå den officielle politik, der tog sigte på at hindre udførsel og fremme indførsel af ædelmetal.⁴⁸

Afgørende for spørgsmålet om en finansiel krise er det imidlertid, at det gennem størstedelen af perioden lykkedes at holde pantsætningen under kontrol. Panterne blev indløst efter et stykke tid, og i 1315 var de alle indløst.⁴⁹ Senere tog pantsætningen fart igen, og denne gang nåede Erik Menved ikke at få indløst dem. Men han døde også, inden striden var overstået, og, som Kai Hørby siger, er det ikke sikkert, at han ville have vundet.⁵⁰ Hans eneste tilbageblevne modstander var dog på dette tidspunkt broderen Christoffer, der var i landflygtighed. Set i dette lys kan man kun med store reservationer tale om et fallitbo ved Erik Menveds død.

Møntforringelserne var i virkeligheden det bedste argument for teorien om kongemagtens finansielle krise. Derudover synes teorien baseret på en aldrig udtalt cirkelslutning: Pantsættelserne viser, at kongernes indtægter ikke kan have slået til, og de utilstrækkelige indtægter forklarer, hvorfor kongerne måtte gribe til pantsættelser. Således er ræsonnementet naturligvis aldrig blevet udtrykt, men det må ligge bag teorien om den økonomisk svækkede kongemagt.

Det rejser spørgsmålet om de kongelige indtægters størrelse. Var de virkelig helt ude af proportion med udgifterne? Der er ingen tvivl om, at krigsførelse også i middelalderen var dyr. Det danske krigsvæsen var ganske vist organiseret således, at deltagerne ikke blev aflønnet af kongen, men deltog på egen bekostning, som skatteydelse eller som gengæld for skattefrihed. Alligevel var der dog store udgifter til logistik, fæstningsbyggeri, kompensationer for skade og tab i tjenesten, samt ikke mindst lejetropper. Sold for et halvt års tjeneste synes i første halv-

Prejudice», i: *The Dawn of Modern Banking*, Center for Medieval and Renaissance Studies, Yale 1979, s. 169-237.

47 Peter Spufford: *Money and its use in medieval Europe*, Cambridge 1988.

48 En kortfattet og klar fremstilling giver Munro: »Bullionism and the Bill of Exchange in England, 1272-1663,« s. 190-215.

49 Allan Mohlin: *Kristoffer II av Danmark, förra delen*, Lund 1960.

50 Kai Hørby: *Status Regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319*, Kbh. 1977, s. 140.

del af det 14. århundrede at have været 12-15 mark sølv for en ridder, 10 mark sølv for en væbner, og 5 mark sølv for en let bevæbnet rytter.⁵¹ Hertil kom forplejning m.m. Lejetropper var med andre ord en stor udgift, selv hvis hærene var små. Imidlertid tyder alt på, at lejetropperne først og fremmest var et supplement til rigets almindelige opbud. De udgjorde en krigsvant og, så længe betalingen faldt rettidigt, pålidelig kerne i en hær af mere eller mindre entusiastiske og erfarne kombattanter. De kunne både fungere som stødtropper og som kongens personlige garde, samt som den kerne, der stivede moralen af i vanskelige situationer. Derimod synes de ikke normalt at have udgjort hovedparten af styrken. Der er ikke tale om, at den danske konges stridsmagt i årevis bestod af i tusindvis af udenlandske lejetropper.

Noget andet er, at krig i middelalderen, såvel som senere, kun undtagelsesvis blev ført ved hjælp af fyrsternes ordinære indtægter. Selv de rigeste fyrster i Europa fandt sig selv i en likviditetskrise, når de førte krig. De måtte derfor låne og/eller udskrive ekstraordinære skatter for at dække behovet for kontanter. Alfa og omega var undersåtternes evne til at betale ekstraskatterne, både til at dække de direkte krigsudgifter og til indfrielse af eventuelle lån.

I Frankrig og navnlig England er der bevaret omfattende regnskaber over kronens indtægter i middelalderen, og derfor kan man med en vis sikkerhed danne sig et indtryk af den samlede skatteoppebørsel. Så heldige er vi ikke for Danmarks vedkommende, omend vi nok alligevel har større muligheder, end det normalt antages i forskningen. Danske historikere har været endog meget forsigtige på dette felt. Jeg håber ved en senere lejlighed at vise, at der er mere at sige.

I mellemtiden må vi nøjes med at forholde os til den mulige skatteudskrivning. Hvilken udvikling fandt sted med hensyn til antallet af skatteydere og disses evne til at yde den pålagte skat?

Endnu i Jyske Lov havde den danske kongemagt forsøgt at hævde fæstebøndernes skattepligt. De skulle svare skat – leding, stud og inne – på lige fod med selvejerne.⁵² Derimod var bryderne, der drev andres

51 F.eks. Dipl. Dan. 2.VIII.417 (1322. 28. maj); 2.XI.143 (1334. 29. juni); og 3.I.1 (1340. 1. januar). Se også Niels Saxtorph: »Legoknektar. Danmark«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. 10, sp. 430.

52 Erik Ulsig: »Landboer og bryder, skat og landgilde. De danske fæstebønder og deres afgifter i det 12. og 13. århundrede«, i: Karsten Fledelius, Niels Lund, Herluf Nielsen (red.): *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17. oktober 1981*, Kbh., s. 137-165; samme: »Kronens kamp for bevarelsen af skattegodset 1241-1396«, i: Svend E. Green-Pedersen, Jens Villiam Jensen, Knud Prange (red.): *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark på tresårsdagen 13. april 1988* (Arusia – historiske skrifter II), Århus, s. 203-217.

jord som en slags forvaltere, skattefrie. Skatten ydedes af jordejerne, medmindre disse var skattefrie. I længden lod dette system sig ikke opretholde, velsagtens på grund af vanskeligheden med at skelne mellem fæstegårde og brydegårde, som Erik Ulsig mener. Det synes klart, at fæstebøndernes skattepligt var forsvundet o. 1300. Hvis antallet af selvejere faldt i absolut forstand, måtte skatteindtægterne dermed også falde. En række nyere studier har vist, at selvejernes antal må have været stort i højmiddelalderen, men faldt i tiden efter Valdemar Sejrs død i 1241.⁵³ Omfanget af nedgangen lader sig desværre ikke beregne, og dermed heller ikke faldet i antallet af skatteydere. Der var imidlertid ubestrideligt en tilbagegang og dermed også et fald i de kongelige indtægter af de ordinære skatter. Erslev havde ret. Men antog denne tilbagegang et for skatteprovenuet katastrofalt omfang?

Den kan kun gælde for de ordinære skatter. Som Mikael Venge har vist, kom de ekstraordinære skatter til at spille en stigende rolle under Erik Menved og Christoffer 2.⁵⁴ De såkaldte »beder« eller på latin *precaria* skulle svares af alle, også dem, der ellers nød skattefritagelse. Skønt i udgangspunktet ekstraordinære fik de hurtigt en næsten permanent status. Ekstraskatterne måtte begrundes i konkrete, ekstraordinære udgifter for almenvellets skyld, men var i samtidens juridiske og teologiske tænkning accepteret som en nødvendighed.⁵⁵ Foreløbig kan det konstateres, at Erik Menveds begrundelser for ekstraskatterne tydeligt refererer til denne tænkning.

I de fleste tilfælde synes det ikke at have voldt Erik Menved problemer at få accepteret udskrivningen af ekstraskatterne, selvom hans

53 Se herom Anders Bøgh: »"Bundones Regis". Selvejerbøndernes antal og funktioner – især i senmiddelalderen«, i: Agnes S. Arnórsdóttir, Per Ingesman og Bjørn Poulsen (red.): *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, Århus 2007, s. 117-149. Denne opsummerer og udbygger den foreliggende forskning i emnet, herunder ikke mindst Erik Ulsig: *Århusundersøgelsen – under Det Nordiske Ødegårdsprojekt*, Århus 2004, s. 25-30, særlig s. 28ff.; Svend Gissel: »Kongemagt og skattebønder. Studier omkring det falsterske selvejergods i højmiddelalderen med udblik til andre danske egne og andre perioder«, i Peter Aronson, Börje Björkman, Lennart Johansson (red.): *...och fram träder landsbygdens människor. Studier i nordisk och smäländsk historia tillägnade Lars-Olof Larsson på 60-årsdagen den 15 november 1994*, Växjö, s. 123-145.

54 Mikael Venge: *Danmarks skatter i middelalderen indtil 1340* (Dansk skattheorie I), Kbh. 2002, s. 191-281.

55 Om den juridiske og teologiske tænkning se Elizabeth A. R. Brown: »Taxation and Morality in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Conscience and Political Power and the Kings of France«, *French Historical Studies*, Vol. 8 (1973), s. 1-28; samme: »*Cessante Causa* and the Taxes of the Last Capetians: The Political Applications of a Philosophical Maxim«, *Studia Gratiana* XV (1972), s. 565-587. Jeg agter at behandle dette spørgsmål mere indgående ved en senere lejlighed.

efterfølgers håndfæstning forsøgte at forhindre gentagelser.⁵⁶ Oprøret i Jylland i 1313 er den store undtagelse. Skatteyderne nægtede – efter opfordring af folk, som kongen ellers regnede som sine støtter – at erlægge den ekstraskat, Erik Menved havde aftalt med dem på landstinget.⁵⁷ Men for det første afslører begivenheden, at det ikke var hele Nørrejylland, der nægtede at betale skatten. Tværtimod var det områder, hvor oppositionen til kongen stod stærkt, og skattenægtelsen skete, efter Eriks senere anklage, på dens initiativ. Så længe kongen havde opbakning hos sine herremænd behøvede han næppe frygte, at skatterne ikke blev betalt. For det andet var Erik Menved i stand til at slå oprøret ned og gennemføre et retsopgør med de oprørske egne, som ensidigt var i kongemagtens favør. Kongemagten havde fundet en udvej, omend der har skullet argumenteres for udskrivningen hver gang.

De danske kongers indtægter af købstæderne i midten af det 13. århundrede fremgår af den såkaldte Købstadsliste i Kong Valdemars Jordebog.⁵⁸ En sammenligning med afgifter af nordtyske byer viser, at de danske købstæder ydede forholdsvis store skatter, og deres afgifter blev ikke reduceret under Valdemar Sejrs efterfølgere. Der kan ikke konstateres nogen stagnation i deres skatteevne, så konklusionen må være, at indtægterne af købstæderne ikke er gået tilbage.⁵⁹

Selvom der ikke er bevaret dansk regnskabsmateriale fra denne tid, findes der regnskaber fra indsamlinger i Danmark. Både i 1274 og i 1312 pålagde paverne romerkirken en seksårstiende, som formelt skulle gå til at finansiere korstog, men som i praksis kom til at betale Kuriens egne udgifter. Tienden blev også opkrævet i Danmark, og opkrævningen kan følges gennem de bevarede regnskaber. Danmark er repræsenteret med større beløb end både Sverige og Norge. Dette skyldtes ikke blot en stor samarbejdsvilje fra de danske kongers side, men også en betydelig rigdom i den danske kirke.⁶⁰

56 Dipl. Dan. 2.VIII.176 (1320. 25. januar); Venge: *Danmarks skatter i middelalderen indtil 1340*, s. 268ff.; jf. karakteristikken af Christoffer 2.s skattepolitik i Valdemar 3.s håndfæstning, Dipl. Dan. 2.IX.273 (1326. 7. juni).

57 Venge: *Danmarks skatter i middelalderen indtil 1340*, s. 260-264; Dipl. Dan. 2.VII.167; Kai Hørby: *Status Regni Dacie*, s. 124-129; samme: *Velstands krise og tusind baghold 1250-1400*, s. 175ff.; anderledes hos Skyum-Nielsen: *Fruer og Vildmænd I*, s. 188-190.

58 *Kong Valdemars Jordebog*. Bd. 1. Udg. ved Svend Aakjær, s. 83. Om listens datering og pålidelighed, se Erik Ulsig og Axel Kjær Sørensen: »Studier i Kong Valdemars Jordebog – Plovtalsliste og Møntskat«, *Historisk Tidsskrift* bd. 81 (1981), s. 1-26.

59 Afsnittet om købstæderne bygger på endnu upublicerede undersøgelser af det danske skattevæsen i det 13. og 14. århundrede. Jeg agter at uddybe dette emne i en kommende afhandling.

60 Se herom Herluf Nielsen: »Korståg. Korstogsafgifter«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. IX, sp. 218-220; Kai Hørby: *Status Regni Dacie*, s. 34-41; samme:

Den danske kirke gik heller ikke fri for skatter til kongen. Ganske vist nød kirkens institutioner en udstrakt frihed for ordinære skatter, hvad enten friheden var begrundet i generelle privilegier, som skattefriheden for sognepræstens gård, eller i privilegier for de individuelle klostre, domkapitler, bisper m.m. Allerede i det 4. lateranerkoncil fra 1215 var der åbnet for ydelser af kirkens gods i særlige tilfælde, og i praksis kunne det vise sig overordentligt svært for kirken at unddrage sig deltagelse i særskatter. Bonifacius VIIIs berømte bulle, *Clericis laicos* fra 1296, der ekskommunikerede gejstlige, som uden pavens tilladelse ydede skatter til verdslige, og verdslige, der modtog sådanne skatter, fik i praksis ringe betydning. Paven måtte snart gøre den indrømmelse, at forbuddet ikke gjaldt i nødsituationer, såsom udenlandske angreb eller fare herfor. Han måtte endda acceptere, at det i praksis var kongerne selv, der afgjorde, hvornår der forelå en nødsituation.⁶¹ Kongemagten i hele Europa havde dermed fået en vigtig indrømmelse. I Danmark ser vi Erik Menved tage et vigtigt forbehold i forliget med Jens Grand i 1303. Først indrømmedes den generelle told- og skattefrihed for ærkesædets og lundekirkens herremænd, men den gjaldt ikke for skatter, der blev pålagt til rigets og almenvellets nytte og tarv (*utilitas et necessitas reipublicae et regni*), når disse skatter blev pålagt efter rigets største og bedste mænds råd, og når lov, sædvane eller deres besiddelsers natur tillod det.⁶² Dette forbehold blev ikke anfægtet fra pavestolens side, men var også i fuld overensstemmelse med pavens egne ræsonnementer. Ikke mindst Valdemar Atterdag skulle senere få god brug for muligheden for at udnytte kirkens ressourcer til indløsningen af det pantsatte Danmark.

Den vigtigste forudsætning for de kongelige finansers sundhed, var dog den danske økonomi. I Nils Hybels og Bjørn Poulsens nylige fremstilling af de danske ressourcer i middelalderen karakteriseres økono-

Velstands krise og tusind baghold 1250-1400, s. 114ff; Mikael Venge: *Danmarks skatter i middelalderen indtil 1340*, s. 214-221.

61 Litteraturen om *Clericis laicos* er meget omfattende. For en kort og klar fremstilling se f.eks. H. Rothwell: »The Confirmation of the Charters, 1297. I«, *The English Historical Review*, Vol. 60 (1945), s. 16-35, særlig s. 18-21.

62 Dipl. Dan. 2.V.248; Venge: *Danmarks skatter i middelalderen indtil 1340*, s. 232 og 254ff., der dog ikke ser den implicite reference til samtidens juridiske og teologiske tænkning, jf. kong Eriks klage fra 1299. 19. juni (Dipl. Dan. 2.V.42) over, at ærkebispem havde forbudt sine undergivne i at svare den skat, kongen havde udskrevet på grund af frygten for et norsk angreb, da hans egne midler ikke slog til. Erik (eller hans sagførere) refererer her til et element i Thomas Aquinas' teori om ekstraskatter, nemlig at det er retfærdigt, at indbyggerne yder det, der kan sikre almenvellet, når fyrstens normale indtægter ikke er tilstrækkelige til landets forsvar, se Thomas Aquinas: *De regimine Iudaeorum ad ducissam Brabantiae*, in: *Opuscula philosophica*, ed. R.M. Spiazzi, Torino 1954, s. 249-252.

mien som god og i vækst i perioden frem til den Sorte Død i midten af det 14. århundrede. Et eventuelt statsfinansielt fallitbo kan ikke skyldes en økonomisk forarmelse af Danmark. Skatteevnen var til stede, og kongerne kunne i praksis komme igennem med at udskrive ekstraordinære skatter og dermed tappe af rigets velstand.⁶³

Men det er én ting, at skattegrundlaget er godt, og at det er politisk muligt at udskrive skatter, noget andet er muligheden for at rejse kontanter med kort varsel. Lejetropperne gav næppe kredit, men krævede kontant betaling. I situationer med intern opposition til kongens politik, eller ligefrem hans kongeværdighed, afhang hans magt af evnen til hurtigt at belønne tilhængere eller straffe modstandere og har i praksis krævet hyppige demonstrationer af likviditet. Det har derfor været afgørende, at både de inden- og udenlandske lånemuligheder var gode.

Den danske kirke udgjorde den mest oplagte lånemulighed. Med sine omfattende godsbesiddelser og store afhængighed af kongemagten havde den ikke blot midlerne, men også incitamentet til at låne kongen penge, når han bad om det. Der er i dansk historieforskning en lang tradition for at betone kirkens magtposition i det danske samfund, men som Carsten Breengaard viste, var den fra starten næsten totalt afhængig af kongemagtens velvilje.⁶⁴ De store kirkekampe, som ærkebisperne Jakob Erlandsen 1257-74 og Jens Grand 1294-1302 udkæmpede mod Christoffer 1., Erik Glipping og Erik Menved, blev vundet af kongerne.⁶⁵ Den tredje ærkebisperstrid, mod Esger Juul 1317-21, endte vel ikke med en endelig sejr til kongen, men Erik Menved havde overtaget i striden.⁶⁶ Kongemagten var den stærkeste af de to samfundsmagter. Det må have været overordentligt vanskeligt at modsætte sig ønsket om et lån, også selvom der var stor risiko for, at det aldrig ville blive betalt tilbage. Ikke mindst kirketienden, den tredjedel af tienden som skulle gå til kirkebygningens vedligeholdelse og evt. udvidelse, var en næsten uimodståelig fristelse for de danske konger. I princippet var det en tredjedel af den årlige landbrugsproduktion, som dermed var til kongernes disposition. Så meget har det ikke nødvendigvis været i praksis, men det må have været store midler. Der kan desuden have

63 Se Nils Hybel og Bjørn Poulsen: *The Danish Resources c. 1000-1550*, Leiden 2007, s. 381-402.

64 Se Carsten Breengaard: *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*, Kbh. 1982.

65 Niels Skyum-Nielsen: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290. Jakob Erlandsen, samtid og eftertid*. Kbh. 1963; samme: *Fruer og Vildmænd I*, s. 56-59 (§17), s. 155-159 (§45); Hørby: *Velstands krise og tusind baghold 1250-1400*, s. 106-115, 164-170. Hørby betoner stærkere end Skyum-Nielsen, at også den anden ærkebisperstrid endte med en klar kongelig sejr.

66 Skyum-Nielsen: *Fruer og Vildmænd I*, s. 191-197 (§58), s. 227 og 229 (§66).

været opsparede midler i kirkens bygningsfond, men disse var formentlig allerede investeret til anden side og lod sig ikke gøre i kontanter med kort varsel.⁶⁷

Købstæderne, købmændene og gilderne kunne naturligvis yde lån, ligesom de kunne beskattes. I Christoffer 2.s håndfæstning omtales i cap. 34 den afdøde Erik Menveds gæld til rigets indbyggere (*regnicolae*), men det uddybes ikke nærmere, hvem disse var.⁶⁸ Dette kunne tyde på, at kreditorerne var en bredere kreds – hans nærmeste støtter i aristokratiet, formentlig, samt købmænd og borgere. Derimod er der næppe med *regnicolae* tænkt på gejstlige institutioner eller personer.

Var lånemulighederne gode i Danmark, var de heller ikke ringe i udlandet. Flere nyere studier i det nordeuropæiske kreditmarked i det 13. og 14. århundrede har vist, at dels var udlånsvirksomhed nøje knyttet til varehandlen, dels var hansestæderne på ingen måde tilbagestående i finansiel henseende.⁶⁹ De danske konger benyttede i et vist omfang lånemulighederne i de hansestæder, der var afhængige af den kongelige velvilje for at kunne handle ikke blot på Skånemarkedet, men i hele Danmark, samt Estland. Det er imidlertid et vidnesbyrd om de kongelige danske financers gode tilstand, at det kun var nødvendigt i begrænset omfang at gribe til de udenlandske lånemuligheder.⁷⁰ Erik Menved kan ikke have haft en likviditetskrise; heller ikke Christoffer 2. i perioden 1320-1326. Først da Christoffer 2. vendte tilbage, for med halvbroderen grev Johan 3. af Holstens hjælp at prøve at sætte sig i besiddelse af riget, synes der at være tale om en likviditetskrise. Da han på dette tidspunkt havde været i eksil i flere år og nu skulle kæmpe sig tilbage til den politiske magt, kan det ikke undre, at hans finanser var

67 Se Erik Arup: »Om overleveringen af Valdemar 3.s haandfæstning og om kirketien- den i Danmark i 13. og 14. aarhundrede«, *Scandia* I (1928), s. 258-280.

68 Dipl. Dan. 2.VIII.176 (1320. 25. januar).

69 Se f.eks. Edwin S. Hunt: *The Medieval Super-Companies. A Study of the Peruzzi Company of Florence*, Cambridge 1994; Inge-Maren Peters: *Hansekaufleute als Gläubiger der englischen Krone (1294-1350)*, Köln 1978 (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte. Neue Folge, Band XXIV); samme: »Das mittelalterliche Zahlungssystem als Problem der Landesgeschichte«, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 1976 (Neue Folge des Korrespondenzblattes, 112. Jahrgang), s. 137-183, og 1977 (113. Jahrgang), s. 141-202; Peter Cordes: *Spätmittelalterlicher Gesellschaftshandel im Hanseraum*, Köln 1998 (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte. Neue Folge, Band 45). Cordes har opsummeret sine resultater vedrørende den periode, som her interesserer os i: »Die Anfänge des Gesellschaftshandels im Hanseraum bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts«, *Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse*. Herausgegeben von Nils Jörn, Detlef Kattinger und Horst Wernicke, Köln 1999 (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte. Neue Folge, Band 48), s. 65-78.

70 Jeg agter i den nærmeste fremtid at publicere en studie af de danske kongers udenlandske lånemuligheder. Dokumentationen for min tolkning vil blive fremlagt dér.

anstrengte. Det var imidlertid en politisk krise, som førte til et finansielt sammenbrud, ikke omvendt.

Den politiske krise var et resultat af politiske konjunkturer, snarere end en strukturel krise, men hele dette problemkompleks er endnu ikke kortlagt tilfredsstillende. Den angivelige finansielle krise for kongemagten under Erik Menved og Christoffer 2. har stået som et klart, omend tidligt eksempel på, hvad der sker, når Danmark vil være aktør i den store politik: Da Danmark er en småstat, vil storpolitiske ambitioner føre til militært nederlag og statsfinansiell ruin. Det er ikke længere muligt at se krisen i dette lys, for den var politisk, ikke finansiell. Pantsættelser var ikke det eneste middel, de danske konger rådede over til at rejse penge, men kan, som Kai Hørby antydede, have været rent politiske instrumenter. Eftersom der fandtes kreditmuligheder, som enten var uudnyttede eller endnu ikke udtømte, virker den traditionelle forklaring utilfredsstillende.

Hvis tanken om pantsættelsernes primært politiske karakter skal sandsynliggøres, kræver det, at der kan vises en sammenhæng mellem de enkelte pantsættelser og en politisk kontekst. Der mangler endnu undersøgelser af denne art, men jeg håber at kunne fremlægge en begyndelse i løbet af de næste år.

SUMMARY

Denmark 1332 – A Bankrupt Realm

In the history of Denmark the years 1332-1340 were an interregnum. After Christopher II died in 1332 there was no King of Denmark until 1340, when his son Valdemar Atterdag acceded to the throne. At Christopher's death the entire Danish realm had been mortgaged to domestic and foreign creditors, and he had no realistic chance of paying them off. To all appearances the realm would be dissolved, and its various parts would be incorporated in neighbouring kingdoms and principalities. That is not what happened. Valdemar IV succeeded in reuniting the realm, but it took him more than twenty years to do it.

Pawning parts of the Danish realm was a frequent occurrence in the High and Late Middle Ages, but the situation in the 1330s was unique. Never before or after did the phenomenon reach a point that threatened the very existence of the realm, and Danish historians, who have ever since felt it as a national humiliation, have proffered a series of explanations to account for how it came about.

The earliest explanations from the middle of the fourteenth up to the eighteenth century strongly emphasize Christopher's personal responsibility: weak character and a sinful life plunged the realm into disaster. In the first half of the eighteenth century the blame was extended to a broader circle, and

it was recognized that in Count Gerhard III of Holstein, the king faced as his most bitter opponent an adversary who far outmatched him in political wits. In the middle of the nineteenth century the source of the problem is placed further back in time to Christopher's brother and predecessor, King Eric VI Menved, whose costly wars had thrown the country into debt.

Another explanation, which with various modifications is still considered valid today, arose around the beginning of the twentieth century. It contends that Eric VI's and Christopher II's severe taxation of the Danish yeomanry undermined itself by driving the freehold peasants to seek the protection of the nobility: In ceding their property rights in return for tenure their land was safeguarded under the nobility's exemption from royal taxes. The drop in tax revenues thus resulted in a collapse of the king's finances, leading to the disastrous pawning policy and ultimately to the breakdown of royal power.

Very few Danish historians have deviated from this explanatory framework, although it has been suggested that the background for mortgaging the realm was more political than financial, i.e., rather than an attempt to raise liquid assets it should be seen primarily as a means to procure political support from persons for whom landed property meant more than money.

The present study argues that there is no documentation for a royal financial crisis. Even if ordinary taxes were in decline, this was offset by the collection of extraordinary taxes. Moreover, the Danish kings' credit was good, and their ability to contract loans far from exhausted. The collapse cannot be attributed to a state-finance crisis; it must have been due to a political crisis. The pawning away of the realm must be seen as a political instrument, not as a desperate attempt to raise money to rescue a bankrupt monarchy. In seeking an explanation of the hopeless situation of the realm just before and during the interregnum the focus thus returns to the personal character traits of the kings as politicians and the politics of the times.

Translated by Michael Wolfe